

CHARACTERISTICS OF FORMING TOLERANT BEHAVIOR IN PUPILS OF GENERAL EDUCATION SCHOOL

Abseit Trijanovich Rustemov
Chirchik State Pedagogical University
Teacher of the Faculty of Preschool Education

ABSTRACT

The article deals with the formation of the concept of tolerance among students of a comprehensive school in adolescence.

Keywords: tolerance, tolerant, teacher, student, adolescence, intolerance, school.

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБИ ЎҚУВЧИЛАРИДА ТОЛЕРАНТ ХУЛҚ-АТВОРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Абсеит Трижанович Рустемов
Чирчиқ давлат педагогика университети
Мақтабгача таълим факультети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада ўсмирлик даврида умумтаълим мактаби ўқувчиларида толерантлик тушунчасининг шаклланиши тўғрисида.

Калит сўзлар: толерантлик, толерант, бағрикенг, ўқитувчи, ўқувчи, ўсмирлик, мурасасизлик, мактаб.

АННОТАЦИЯ

В статье речь идет о формировании понятия толерантности у учащихся общеобразовательной школы в подростковом возрасте.

Ключевые слова: толерантность, толерантный, учитель, ученик, подростковый возраст, интолерантность, школа.

КИРИШ

Мурасасизлик – хилма-хилликнинг душмани бўлиб, ўсмир шахсини ривожлантиришнинг энг муҳим бойитиш омили ҳисобланади. Толерантлик тенгликни тан олишни ёки бошқаларга ҳурматни, ҳукмронлик ва зўравонликни рад этишни ўз ичига олади: бу очиқлик ва эркин фикрлаш хусусиятидир, бу шахсий ёки ижтимоий хусусият бўлиб, дунё ва ижтимоий муҳит кўп қиррали эканлигини англашни англатади. Шунинг учун бу борадаги қарашларни бир хилликка ёки кимнингдир манфаатига айлантирмаслигимиз керакдир.

АСОСИЙ ҚИСМ

Муносабатларнинг - янги бағрикенглик турига ўтиш учун аввалом бор ривожланган бағрикенглик маданиятига эга бўлган шахс турини шакллантириш керак. В.Н. Павленко, Г.У. Солдатова, Б. Риэрдонларнинг сўзларига кўра, беқарор, муросасизлик ва қаттиқ ҳаётнинг талабларига тўлиқ киришга тайёр бўлмаган ўсмирлар ва йигитлар ижтимоий тўнтаришлардан энг кўп азоб чекишади. Назарий жиҳатдан олиб қарасак, бу олимларининг сўзларига қўшилишимздан бошқа йўл ҳам йўқдир. Чунки, бола ҳаётнинг турли ҳил қийин жилғаларига мослашқунига қадар бўлган жараённи биз тўла текис таъминлашимиз зарурдир.

Ушбу бўлимда биз таълим муаммолари билан шуғулланадиган тадқиқотчи доимо дуч келадиган саволга мурожаат қиламиз. Бу ўқувчининг ёш хусусиятларига оид савол бўлиб ҳисобланади. Ушбу омилни ҳисобга олмасдан туриб, муайян педагогик воситаларнинг самарадорлиги ҳақида гапириш мумкин эмас, муайян таълим стратегияларини лойиҳалаш мумкин эмас, уларнинг самарадорлигини олдиндан айтиб бўлмайди. Шубҳасиз, ўқитувчи фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини бола ёшининг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланиши керак.

Нима учун биз ўсмирлик даврини таҳлилимиз объектига айланттирдик? Чунки айнан шу ёшда ўқувчи-ёшлар онгида бағрикенглик тушунчасини шакллантиришга энг мойил давр бўлиб ҳисобланади, чунки бу ёшда боланинг ўз ижтимоий ўзига хослигини излаш фаоллашади ва шунга мос равишда унинг этник ҳамда маданий мансублик масалаларига қизиқиши ортади. Бу ёшда бола бошқа одамларга, уларнинг қарашларига, қадрият йўналишларига, хатти-ҳаракатларига кўпроқ қизиқиш билдира бошлайди. Шу даврда бола катта ёшдагилар учун ҳаяжонли, жумладан, ижтимоий, миллий ва сиёсий муаммолар ҳақида ўз фикрини фаолроқ ифодалай бошлайди. Ҳамда шу давр бола учун ўз ҳаётий позициясини шакллантириши учун алоҳида аҳамиятга эга давр бўлиб ҳисобланади. Бунинг зарурий шартлари - ўзига, ички дунёсига қизиқишининг ортиши, фикрлашини ривожлантириш, шу билан бирга жавобгарлик туйғуси ҳам шаклланади. Ва ниҳоят, ўсмирлик даври ижтимоий аҳамиятга эга бўлган қадриятларни ўзлаштирадиган давр ҳам бўлиб ҳисобланади.

Ўсмирни ўраб турган ижтимоий муҳит бағрикенглик тушунчасини ривожлантиришга тўлиқ ёрдам бермайди. Шу билан бирга, мактаб болалар учун эркинлик ва бағрикенглик қадриятлари тарбияланадиган ижтимоий дунёнинг марказига айланишига қодир. Қолаверса, мактаб атрофдаги ижтимоий-маданий муҳитни ўзлаштириб, ўзининг таълим имкониятларини бирлаштириб, уни болалик эҳтиёжларига “мослаштириб” кенгроқ таълим маконининг марказига айланиши мумкин. Бу ерда ўқитувчилар болалар билан суҳбат жараёнида ўз онгида ва фаолиятидаги таълим мақсадларини сақлаб қоладилар, болалар эса мустақил, эркин ва масъулиятли равишда катталар билан ҳамкорликни биргаликдаги ҳаётий фаолият усули сифатида танлайдилар. Шубҳасиз, бундай таълим соҳасидаги ўқитувчининг махсус позицияси ўсмир бола ёшининг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланиши керакдир.

Ўқитувчи сифатида улар билан муносабатларни қандай шаклда қўриниш топиши, уларни бошқаларнинг манфаати учун фаолиятга қандай қўшиш керак, уларни ўзидан фарқ қиладиган одамлар билан конструктив мулоқотга қандай киритиш керак, уларнинг

эгоцентризмга, зиддиятига, тажовузкорлигига қандай қарши туриш керак, уларнинг тез-тез девиант хатти-ҳаракатига қандай таъсир қилиш керак? Уларнинг хатти-ҳаракатлари биз учун кўпинча тушунарсиз ва мантиқсиз деб қабул қилинади. Улар бизни ўз-ўзидан ва асоссиз шафқатсизлик портлашлари ёки ҳеч қайердан келиб чиқмаган алтруизм портлашлари билан ҳайратда қолдиришдан тўхтамайди; баъзан бефарқлик ва дангасалик, баъзан гиперактив ҳаётий позиция ва фуқаролик масъулияти; ёки кўполлик, кўполлик ва кинизм, ёки бошқалар билан мулоқот қилишда мисли кўрилмаган сезгирлик, юмшоқлик ва тўғрилиқ керак бўлади.

Ўсмирликнинг асосий хусусияти сифатида хатти-ҳаракатларнинг номувофиқлиги кўплаб тадқиқотчилар томонидан таъкидланган. Уларнинг жамоавий фаолиятда қатнашишни истамаслиги, мактаб вазифаларини бажаришдан қочиш, ўз манфаатларини кўзлаб гуруҳ манфаатларини эътиборсиз қолдириш, ўқитувчилар, ота-оналар ва бошқа катталар билан муносабатларнинг кескинлиги қайд этилган. Шу билан бирга, улар ўзларини амалга оширишлари мумкин бўлган фаолиятга бўлган эҳтиёжлари ҳақида тенгдошлар гуруҳида; ижтимоийлашган муҳитда; катталарда улар учун аҳамиятли бўлган жойда; хатти-ҳаракат намунаси ва ўзларининг ҳаётидаги мумкин бўлган жойларда.

Тахмин қилиш мумкинки, бу ўсмирнинг танасида тез гормонал ўзгаришларнинг натижасидир, ва ўзгаришлар спазмодик ва уйғун эмас. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ўсмирлик "муаммоси" асосан ижтимоий-маданий омиллар билан белгиланади. В.И. Слободчиков айтганидек, ўсмирнинг танасидаги анатомик ва физиологик ўзгаришларни унинг психологик ривожланишининг бевосита сабаби деб ҳисоблаш мумкин эмас. Бу ўзгаришлар билвосита маънога эга бўлиб, улар ривожланиш ҳақидаги ижтимоий ғоялар, ўсишнинг маданий анъаналари, бошқаларнинг болага муносабати, ўзини бошқалар билан таққослаш орқали ривожланади.

Ўсмирларнинг қарама-қарши хатти-ҳаракатларини уларнинг ижтимоийлашувининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ қарама-қаршилиқлар билан изоҳлаш мумкин. Ўсмирларнинг ривожланиши уларда катталар туйғусининг шаклланиши, "катталар" хулқ-атворининг намоён бўлиши, катталар дунёсига киришга уриниши (Д.И.Фелдштейн, Д.Б.Елконин), ўсмирларнинг ижтимоийлашувининг асосий қарама-қаршилиқлари, "ўсмирлик даври"нинг айнан шу хусусияти билан боғлиқ бўлади. Бу ҳақида:

- ўсмирни катталар дунёсидан ажратиш, ўз автономиясига эга бўлиш, кичик боланинг қарам мақомидан халос бўлиш жараёни (ўсмирнинг ўз автономияси туйғусига бўлган эҳтиёжи ва унинг катталарга ҳақиқий қарамлиги ўртасидаги зиддият);

- ўсмирнинг катталар дунёси билан интеграциялашуви, унга тўлиқ аъзо сифатида кириши, ўзини катталар шахси сифатида кўрсатиш жараёни (ўсмирнинг ўзини катталар шахси сифатида кўрсатишга бўлган эҳтиёж ва уни қондириш учун қулай шарт-шароитларнинг жамиятда йўқлиги ўртасидаги зиддиятдир).

Келинг, ушбу қарама-қаршилиқларни ўзимиз ўрганаётган бағрикенглик муаммоси контекстида таҳлил қилишга, шунингдек, уларни конструктив ҳал қилишнинг баъзи йўллари билан белгилашга ҳаракат қилайлик.

Ўсмирнинг ўз эркинлигини, мустақиллигини, ўз ҳаракатларининг бошқа бировнинг иродасига тўғри келмаслиги ва катталарга ҳақиқий қарамлигини ҳис қилиш эҳтиёжи ўртасидаги зиддият. Бу қарамлик турли шаклларда намоён бўлиши мумкин.

Ўсмирнинг катталар иродасига тўғридан-тўғри бўйсунуши. Бундай муносабатлар ўқитувчилар авторитар таълим усулларини суиистеъмол қиладиган мактабда ривожланиши мумкин, бу ерда бола мўлжалланган нарсани “хайкалтарошлик қилиш” мумкин бўлган материал сифатида катталар томонидан қабул қилинади. Агар “материал” қаршилиқ кўрсатса, фақат сиз кўпроқ ҳаракат қўшишингиз керак. Аммо бу кўпинча ота-оналарнинг диктаторлик кучи, ўсмирнинг вақтини назорат қиладиган оилаларда содир бўлади. Ўсмирнинг қарамлик каби ўхшаш шаклига муносабати бошқача бўлиши мумкин.

1. Бу қасос бўлиши мумкин. Ўсмирнинг ўзига бўлган ҳурмати (айниқса, катталар тенгдошлари олдида ўз кучини кўрсатса, рухий тарафлама бола шикастланади) уни итоатсизлик, ёлғон, тантрумс ёки очиқ нафрат орқали бу босимга қарши туришга мажбур қилади. Бу эса, ўз навбатида, катталарни қаттиқроқ жавоб санкцияларини кўзғатади. Ўртада нима бошланганини тушуниш улар ва бола ўртасидаги зиддият, кўплаб катталар таслим бўлишни нолайиқ деб билишади ва бу можарони фақат тўлиқ “ғалаба” ни қўлга киритиш орқали ҳал қилишга интилади. Сиз тез-тез шундай ибораларни эшитасиз: “Мен бу ерда бирон бир нарсага ўз хошиш, истагимни айта олиш ҳуқуқига эга бўлманми?!” ёки “Уйимда (бу мактабда, бу синфда) мен шартлар кўяман!”. Бундай ҳолда, ўсмир тажовузкорлик, мурасасизлик, ҳукмронликни бошқалар билан муносабатлар нормаси сифатида ўрганиши эҳтимоли бор - ахир, бу ерда боланинг хатти-ҳаракатларини танқидсиз қабул қиладиган катталарнинг таъсири бу ерда жуда кучли рўл ўйнайди.

2. Ўсмир катталарнинг кучини тан олиши ва итоаткорлигини кўрсатиши мумкин, лекин ўзида тўпланган нафратини бошқаларга йўналтириши ҳам мумкин. Кейинчалик кўполлик ва шафқатсизликнинг портлашлари, ўсмир катталарнинг диктати заифлашганини ҳис қилган жойда пайдо бўлади. Шундай қилиб, ўқитувчилар, ота-оналар билан болаларининг мактабдаги шафқатсизлиги, мурасасизлиги, можаролари ҳақида гапирганда: “Қандай қилиб? Бўлиши мумкин эмас! Уйда у яхши бола, итоат қилади, ёрдам беради - биз унга ҳар тарафлама ёрдам берамиз, уни қаровсиз қолдириб қуймаймиз, хашиша ҳар тарафлама ёрдам берамиз, уни тушкунликка тушуриб, бошқа ёмон ишлар қилишига йўл бермаймиз!” – деган жавобни ота-оналар томонидан эшитишлари мумкин.

3. Агрессия уларга ичкарига йўналтирилиши мумкин. Бу ўсмирнинг ўз “мен” идан воз кечишига, ўз-ўзини ҳурмат қилиш ҳиссини йўқотишига, коммуникатив тарангликнинг шаклланишига олиб келади. Ўз шахсиятини йўқота бошлаган чоғида А.Б. Мудрик айтганидек ижтимоийлашувнинг ноқулай шароитлари қурбони - деб гапиришимиз мумкин.

ХУЛОСА

Боланинг хаёти давомида ҳамма давр ота-она ва ўқитувчилар учун муҳим жараён ҳисобланади. Чунки боланинг онгида турли ҳил тушунчаларни шакллантириш, уларни амалда қўллаш жуда ҳам қийин жараёндир. Шуннан келиб чиқиб, толерантлик тушунчасини ҳам бола онгида шакллантириш жуда қийин ҳамда муҳим масала ҳисобланади.

REFERENCES

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – Москва: Художественная литература, 1975. – 502 с.
2. Белинский В.Г. Адабий орзулар. Тошкент. 1987. - Б.220.
3. Болтабоев Ҳ. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. Биринчи китоб. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. - Б.426.
4. Жўрақулов Узоқ. Назарий поэтика масалалари. Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент, 2015. - Б.353.
5. Ташпулатович, Қ. Н., & Рустемов, А. Т. (2023). ТОЛЕРАНТЛИК ТУШУНЧАСИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. Conferencea, 64-66.
6. Rustemov, A. T. (2022). XALQ OGZAKI IJODI HAQIDA BIROR SOZ. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 159-160.
7. Rustemov, A. T. (2022). MAKTABGACHA YOSH DAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA FOLKLOR. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 157-158.
8. Rustemov, A. T. (2022). Methodology of Education of Children in Preschool Educational Institutions. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 12, 3-4.
9. Калдыбаева, Д. О. (2022). Постмодернист или неореалист, о творчестве А. Слаповского. Academic research in educational sciences, 3(3), 926-932.
10. Калдыбаева, Д. О., & Каландарова, А. В. (2021). Тестирование как инновационный метод преподавания русского языка как иностранного. Academic research in educational sciences, 2(12), 929-935.
11. Калдыбаева, Д. О. (2021). Реализм в современной русской литературе. Academic research in educational sciences, 2(12), 942-945.
12. Калдыбаева, Д. О., & Каландарова, А. (2021). Преподавание и оценка новаторства. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 2), 491-495.
13. Калдыбаева, Д. О. (2021). Методы и технологии обучения. Academic research in educational sciences, 2(4), 1379-1385.
14. Abdiyeva, G .B., Qarshibo'yeva, X. K. (2022). Dars jarayonlarida pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ixtirochilikka oid kompetensiyalarini shakllantirish. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy And Culture, 2(1), 91-94.
15. Арсланова, Г. Д., Панкина, М. С. (2023). Воспитание национальных и общечеловеческих ценностей у младших школьников. Муаллим илмий журнали, 1(3), 409-413.
16. Арсланова, Г. Д.; Сытина, Н. В. (2023). Инклюзивное обучение в начальном образовании. Муаллим илмий журнали, 1(3), 409-413.
17. Tashpulatova, D. M. (2022). Boshlang 'ich ta'limning tashkiliy hujjatlari. Academic research in educational sciences, 3(9), 342-347.
18. Ташпулатова, Д. М. (2021). Бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш. МУҒАЛЛИМ, 6(12), 78-80.
19. Tashpulatova, D. M. (2021). Primary School Teachers Professiogram. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(05), 11-15.

20. Жабборова, О. М., & Ташпулатова, Д. М. (2021). Бошланғич таълим методикаси. Экономика и социум, (10 (89)), 1358-1360.
21. Ташмухамедова, Г. Х. (2022). Адаптация детей с ограниченными возможностями в современном обществе. Innovative developments and research in education, 1(12), 335-339.